

תוכן העניינים

מבוא

13	פרק א: אסון בקהילת עזה
	צילומי כתב היד של הקדושתא
17	פרק ב: גילוי אחר גילוי
21	פרק ג: לְמַסְגֵּר את הכאב: תבניות הקדושתא
30	פרק ד: זעקות שבר
34	פרק ה: 'ילד לא היה לאדם כמוהו'
38	פרק ו: שיחה אחרונה: קץ האנושות ותחיית המתים
42	פרק ז: האסון: רגע המוות
45	פרק ח: בין אמונה לזעקה
52	פרק ט: אחרי מות המשורר
58	פרק י: לצייר את המכאוב: מטפורות ודרכי שירה
	1. חריזה ומקצב 58
	2. לשון ציורית 60
	3. כינויים 64
67	פרק יא: הלשון בשירות השירה
74	פרק יב: בין קודש לחול, בין מזרח למערב
85	פרק יג: הפיוט בשירות הפרט
98	פרק יד: לשם מה נכתבה הקדושתא?
106	פרק טו: מהדורת הקדושתא
109	ר' ישועה החבר בירבי נתן מעזה: קדושתא לזכר יאשיהו בנו

רשימות ומפתחות

141	ביבליוגרפיה
151	מפתח כתבי היד
152	לוח הכינויים
153	מפתח הכינויים
154	מפתח כללי
160	מפתח השירים והפיוטים

עם הספר

"על מות לבן" (תהילים ט, א),
על מיתת צדיקים, בני אל חי,
שמוסרים נפשם למיתה ...
ולמה, כי "עזה כמות אהבה".
(מדרש תהילים ט, יז)

לפני כעשרים שנה זכיתי לזהות בין דפי הגניזה השמורים בז'נבה דף שנתלש מקונטרס בכתיבת ידו של ר' ישועה החבר בירבי נתן מעזה, ובו קדושתא שחיבר לזכר בנו יחידו, יאשיהו, שנפטר באופן פתאומי, בגיל שש שנים, ביום שישי, י"ט באדר ב', ד'תשפ"ו. הדף הצטרף אל דפים נוספים מאותה קדושתא שהתגלו ונדפסו קודם לכן, בהפרשי זמן ניכרים. תוכנו הייחודי של הדף החדש עורר בי התרגשות רבה: האב השכול שחזר בו שיחה מרתקת בינו לבין ילדו, שבוע לפני פטירתו. נושא השיחה – סוף העולם ותחיית המתים – אינו צפוי בין אב לבין בנו בן השש, והמשורר עצמו מציין ששאלת הבן, שפתחה את השיחה, 'תַּתְּמִיָּה כָּל שׁוּמְעָה וְתַבְּהִילָה, כִּי בֶן שֵׁשׁ שָׁנִים יִשְׁאַל זֹאת הַשְּׁאֵלָה'.

אך לא רק הדף מגניזת ז'נבה מיוחד בתוכנו: הקדושתא כולה – שבה אב שכול מְתַנֶּה את צערו על מות בנו – היא יצירה שאין כיוצא בה בשירת הקודש העברית. הפייטנים עסקו ברוב הפיוטים שכתבו בענייני השבתות והחגים או בשאלות של גלות העם וגאולתו. כנגד זה, ר' ישועה עוסק במובלט בצרתו האישית: הוא מזכיר את שמו ואת שם בנו, ומרבה בפרטים על הליכותיו של ילדו הנפטר. התמודדותו עם אבלו הכבד ניכרת לכל אורך היצירה.

לאחר פרסום הקטע מז'נבה העיר לי ד"ר פיטר לנרד שראוי היה לפרסם את הקדושתא בשלמותה, וללוותה בדיון מחקרי מפורט. נתתי את דבריו אל ליבי, וחשבתי שלקראת מלאת אלף שנים לתאריך פטירת הילד – באדר ה'תשפ"ו – ראוי שהקדושתא כולה תצא סוף סוף לאור. התכוונתי אפוא לטפל בחומר ולהכינו לדפוס.

בשמחת תורה ה'תשפ"ד נטרפה השעה: מחֶבֶל עזה – מקום מושבו של ר' ישועה – יצאה הרעה, ופרצה מלחמה שלמרות הפסקת האש הנוכחית איננו יודעים מה יהיה בסופה. לאב השכול מעזה מלפני אלף שנה הצטרפו עתה אלפי הורים שכולים, אלמנות ויתומים. גם משפחתי נפגעה: בן דודתי האהוב, ד"ר איתן נאמן הי"ד, נפל בשעה שבא להגיש עזרה רפואית לפצועים בשדרות. העיסוק בהתמודדותו של האב השכול מעזה לפני אלף שנים קיבל תפנית מכאיבה, ולכל

אורך כתיבת הספר לא יכולתי להשתחרר ממשמעו האקטואלי. בפרקים רבים הדבר השפיע על כתיבתי: הרגשתי שבתארי את מהלכיו השיריים של ר' ישועה המתמודד עם אסונו בכמה דרכים, אני פונה גם אל בני זמננו המתקשים להתנחם על קרוביהם.

המדרש שהובא בראש הדברים, על הפסוק בתהילים שבחרתי כשם לספר, קושר את המילים 'על מות לַבָּן' עם מותם של מקדשי השם הגיבורים, 'כִּי עָזָה כְּמוֹת אֱהָבָה'. במלחמה שפרצה מעזה התגלתה אהבתם העזה של לוחמי צה"ל לעמם ולארצם, אהבה שבשמה חירפו נפשם למות. שירתו של ר' ישועה בירבי נתן מעזה – שירה שכולה אהבה עזה וגעגוע אין קץ של אב אל בנו שנקטף בלא עת – מרטיטה נימה אחרת, אנושית ופרטית, של האהבה.

*

תודתי נתונה לכל המוסדות והמפעלים שבעזרתם יוצא הספר לאור: לספריות באוקספורד, בקמברידג' ובז'נבה שבהם שמורים קטעי הגניזה המתפרסמים בספר, על הרשות שנתנו לי להדפיס את צילומי הקטעים; למפעלי פרידברג לחקר הגניזה על הסריקות המשובחות שהעמידו לרשות ציבור החוקרים; למפעל לחקר השירה והפיוט בגניזה על שם עזרא פליישר, המספק תשובות לשאלות רבות ומורכבות; למפעל המילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית ולפרויקט השו"ת של אוניברסיטת בר אילן, המסייעים לי בכל שלבי עבודתי.

ברצוני להודות גם לכל מי שליווה את כתיבת הספר: לאישי בנימין העומד לצדי לאורך כל הדרך; לד"ר יהושע גרנט, שקרא את הדברים בעיון והעיר הערות חשובות; לד"ר יהונתן ורדי, שאישורו בכמה נקודות היה יקר לי; למנחם איזנברג שאתגר אותי במחשבה מעמיקה נוספת בסוגיות אחדות; לפרופ' ירחמיאל ברודי, פרופ' מרדכי עקיבא פרידמן ופרופ' אהרן ממן שענו בחפץ לב על שאלותיי; ועל כולם לד"ר שרה כהן שקראה את הספר לפחות שלוש פעמים, הגיחה את הדברים מתוך כתבי היד וניכשה כמה וכמה טעויות. תעמוד על הברכה גם הסדרית המעולה, אירית נחום, שעיצבה לספר את מראהו הנאה. אנשי הוצאת קרן הרב דוד ועמליה רוזן, ובראשם פרופ' מנחם בן-ששון, אימצו את הספר ברצון ועזרו לי להוציאו בזריזות, למועד הרצוי. מזכיר ההוצאה, יצחק (צ'יקו) גילה, עזר בהשגת הצילומים המשובחים של כתבי היד הנדפסים בספר. תודה מעומק הלב לכולם. ועל כל שבח ותהילה, אודה לבורא יתברך על כל הטוב שגמלני ועל שזיכני להשלים את הספר. יהי רצון מלפניו שלא נדע עוד אסונות ושכול בארצנו, ונזכה מעתה רק לישועות ולנחמות.

These include works written in Spain, most notably the laments of Rabbi Samuel HaNagid over the death of his brother; poems by Rabbi Samuel the Third, written in the wake of a pogrom against the Jews of Egypt, in which he was arrested and saved at the last moment from execution; and piyyutim written by Abraham HaCohen, who was imprisoned due to a financial dispute. The introduction also attempts to clarify whether or not Rabbi Yeshua's Qedushta was intended to be recited in public prayer, and if so, in what particular context.

The Qedushta is a fascinating human document, an abundant expression of paternal love and pain over loss. The fact that these events unfolded a millennium ago in Gaza lends them particular poignancy in our time.

ABSTRACT

On Friday, 11 March 1026, Yoshiyahu, the only son of Rabbi Yeshua HeḤaver Berabbi Nathan, Dayan of the Jewish community in Gaza City, passed away suddenly at the age of six. The bereaved father, who found it difficult to console himself, wrote a comprehensive Qedushta in memory of his son. The Qedushta is a set of piyyutim that was recited during the Amida of Shaḥarit on Shabbat, and was written according to fixed rules. The father conformed to the technical rules of the Qedushta form, but imbued unique content into the piyyutim, instilling them with his great pain, repeated cries, and detailed descriptions of his son, who had spent his days studying Torah. Conversely, he depicted his grief in traditional ways, expressing his faith in God who brought this disaster upon him due to his sins. In one passage he listed bereaved fathers mentioned in the Bible, starting with Adam, who mourned for his son Abel, and remarked that he was no better than them.

The Qedushta was discovered in the Cairo Genizah almost in its entirety in the author's autograph, a unique manuscript whose pages are scattered in various libraries. These pages were identified, piece by piece, over decades. In this book, all the parts of the Qedushta that have been preserved are printed together for the first time, with comments and a detailed introduction. The introduction discusses the contents of the Qedushta and the methods of its design. Rabbi Yeshua's Qedushta is compared to the works of contemporary poets who addressed other tragedies.